

Subject Area
PhilosophyYear: 2022
Vol: 8 Issue: 104
PP: 3864-3877Arrival
28 September 2022
Published
30 November 2022Article ID Number
66014
Article Serial Number
24Doi Number
<http://dx.doi.org/10.29228/sssj.66014>How to Cite This Article
Yılmaz, S. (2022).
“Descartes’da Duygular
Ve Sınıflandırılması”International Social
Sciences Studies Journal,
(e-ISSN:2587-1587)
Vol:8, Issue:104; pp:3864-
3877Social Sciences Studies Journal
is licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.**Descartes’da Duygular Ve Sınıflandırılması****Emotions In Descartes And Their Classification**Suzan Yılmaz¹ ¹ Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye**ÖZET**

Modern felsefeye öncülük eden Descartes, duygular sorununda, kendisinden önceki dönemlere kıyasla adeta epistemik bir kopuş yaratır. O, düşünen (res cogitans) ve yer kaplayan (res extansa) töz anlayışına koşut bir biçimde insanı, ruh-beden ikiliği içinde ele alır; dönemde yaygın olan bilimsel yaklaşımların da etkisiyle bedensel açıdan insanı mekanik bir varlık olarak konumlandırır. Salt akılsal bir töz olan ruh ile uzama yayılan beden arasındaki etkileşimi ise, beyindeki kozalığı bezle kurmaya çalışır. O, duygular teorisini de ruh-beden ikilemi ve etkileşimi temeline oturtur. Descartes’ın temel savı, duyguların ruhun edilginlikleri ya da etkilenimleri (passion) olduğu şeklindedir. O, bu etkilenimi fizyolojik temelleriyle birlikte ortaya koymayı dener ve ayrıca tüm duyguları, hayret, sevgi, öfke, keder, arzu ve sevinç olmak üzere altı temel duyguya indirger. Bu temel duygulardan birbirine zıt ve birbirini besleyen tali ya da ikincil duygular şeması çıkarılır. Bu şema kapsamında duygular ayrıntısıyla irdeler. Onun duygular sorununa yaklaşımı, hem modern felsefenin ayırım noktasına işaret etmesi hem de kendinden sonraki düşünürleri etkilemesi bakımından oldukça önemlidir. İşte bu makale, Descartes’ın duygulara yaklaşımını ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, yaptığı duygu sınıflamasını ayrıntılı bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Töz, ruh-beden ilişkisi, duygu, temel duygular, türemiş/ikincil duygular.**ABSTRACT**

Descartes, who pioneered modern philosophy, creates an almost epistemic break in the problem of emotions compared to the periods before him. Parallel to his understanding of the thinking (res cogitans) and space-occupying (res extansa) substance, he deals with in the spirit-body duality; With the influence of the scientific approaches that were common in his period, positions the human being as a mechanical being in terms of body. It tries to establish the interaction between the soul, which is a purely mental substance, and the body, which extends to space, with the cocoon-like gland in the brain. He also bases his theory of emotions on the soul-body dilemma and interaction. Descartes' basic thesis is that emotions are passivities or passions of the soul. He tries to reveal this with its physiological bases and also reduces all emotions to six: surprise, love, anger, grief, desire and joy. From these basic emotions, he deduces the schema of secondary or secondary emotions that are opposite and feed each other. Within the scope of this scheme, he examines emotions in detail. His approach to the problem of emotions is very important in terms of both denoting the point of distinction of modern philosophy and influencing the thinkers after him. This article, after outlining Descartes' approach to emotions, aims to discuss his classification of emotions in detail.

Keywords: Substance, soul-body relationship, emotion, basic emotions, secondary/secondary emotions.**1. GİRİŞ**

Duygular, bugün daha çok modern psikolojinin konuları arasında yer alsada, geçmişten günümüze filozofların eğildikleri temel sorunlardan birisi olmuştur.¹ Filozoflar, modern psikolojide olduğu gibi, duyguların nöropsikolojik-fizyolojik temellerinden çok neliği (mahiyeti) ve etkileri sorununa eğilmişlerdir. Filozofların duyguların neliğine ve etkilerine ilişkin yürüttüğü tartışmalar irdelendiğinde, insanı anlama, ahlaki ve toplumsal sahada karşımıza çıkan akıl-duygu ikilemini çözümü çabasının merkezi olduğu görülür.² Bu yüzden onların daha çok ahlaki ve toplumsal kaygılarla duyguları ele alıp inceledikleri söylenebilir.³ Yunanlılar, duyguları, pathos, (çoğulu pathos) kavramıyla ifade ederler; bu kavramla, ruhun bedenle kenetlenmesinin bir sonucu olarak orada bulunan, bedenlerin ve cisimlerin uğradığı, maruz kaldığı şeye gönderme yaparlar.⁴ Onlar pathos’un içerisine genelde öfke, korku, sevgi, acıma, kızgınlık, kıskançlık ve benzeri duyguları yerleştirirler.⁵ Söz gelimi, Platon, insanı ruh-beden düalizmiyle ele alır; buna bağlı olarak insanın düşünen (logos), arzulan (epithumia) ve öfkelenen (tymos) yanını birbirinden ayırır; ölümsüz olan düşünen yanını ruha özgülük, isteyen ve öfkelenen yanını ruh-beden etkileşimine bağlar.⁶ O, bununla yetinmez; dengeli-ölçülü (sophrosune) bir insan olmak için aklın, öfke, şehvet ve

¹ R. C. Solomon, *Duygulara Sadakat (Hislerimiz, Gerçekte Bize ne Anlatıyor?)*, çev. Funda Çoban, Nika Yayınları, Ankara 2016, s. 11 vd.² Şeyda Koçak Kurt, “Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, sayı: 40, cilt: 18, 2021, s. 2822-2851.³ Hasan Aydın, “Platon’da Erdemlerin Kaynağı Olarak Aşk”, *Erdem Üzerine Tartışmalar (De Virtute Disputationes)*, ed.: A. Gürgeç, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2020, s. 77-119.⁴ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2004, s. 282-283.⁵ Şeyda Koçak Kurt, *Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular*, s. 2825.⁶ Platon, *Timaios*, çev. Erol Güneç, Lütfi Ay, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, 70d; Platon, *Phaidros*, çev. Hamdi Akverdi, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, 246a vd.

arzu gibi duyguları dengelemesini talep eder.⁷ O, sevgi (eros) duygusuna özel bir önem atfeder, onu hem bireysel hem de toplumsal açıdan geniş bir perspektifte irdeler.⁸ Platon'un pathos'unun Aristoteles'in duygulanım anlamındaki pathē'sine öncülük ettiği söylenebilir.⁹ Aristoteles, Retorik'in ikinci kitabında, pathē dediği ve öfke, sevgi, nefret, korku, utanç, kıskançlık, minnet, şefkat, kızgınlık içeren bir dizi duygunun yanında zēlos dediği rekabetçi bir tutkudan da bahseder. Ona göre, öfke, acıma, korku ya da karşıtlarını içeren duygular, kişinin yargısını etkileyerek içinde bulunduğu durumu dönüştürme gücüne sahiptir. Bu yüzden Aristoteles, Retorik'te duyguların ikna gücünden söz eder.¹⁰ Etik bağlamda duygulara yöneldiğinde, ruhta meydana gelenleri bilmekten söz eder ve acıdan sakınmanın önemine atıf yapar. İnsan zevklerin peşine düşerse, acı dolu olan ile zevk dolu olan neredeyse her zaman birbirlerine eşlik ettiği için acılardan kurtulamaz. Bu yüzden Aristoteles, acı ve hazı getiren duygular konusunda orta olma erdemini ön plana çıkarır. Çünkü duyguların yoğunluğu yahut eksikliğini, insanın erdemli olmasının önündeki engeller olarak görür. Öyle anlaşılıyor ki, onun da ahlaki sahada temel kaygısı, akıl-duygu gerilimidir ve o bu konuda duyguların, bir öğretmenin öğrencisini eğitmesi ve denetlemesi gibi, akılla eğitilip kontrol edilmesini önermektedir.¹¹ Stoalılar, ruhu rasyonel bir ilke olarak görürler ve tüm duyguların, etkilenimlerin ve arzuların beden dolayısıyla gerçekleşen irrasyonel yargılar olduğunu dile getirirler.¹² Onlara göre, akıl (logos) ve doğa (physis) karşıtı olan her şey irrasyoneldir. Bu yüzden aklın reddi, arzudur, duyguyla birlikte giden doğaya aykırı bir harekettir. Duyguların canlı inançlardan kaynaklanan yargılar olduğunu savunan kimi Stoalılar, arzu (epithumia), korku (phobos), haz (hēdonē) ve acı (lupē) gibi dört temel duygu belirlerler. Bu duygulardan arzu ve haz, bir şeyin iyi olduğu yargısına, acı ve korku, bir şeyin kötü olduğu yargısına yol açar. Haz ve acı şu anda olana, arzu ve korku ise gelecekte olana yöneliktir.¹³ Bazı Stoalıların, tüm duyguların akıl dışılığına itiraz ettikleri, iyi ve kötü pathos arasında ayırım yaptıkları görülür. Bu ayırımı yapanların, neşeye boyun eğin ama şehvetten uzak durun; korku dolu olmak yerine sağduyulu olun, mantıklı bir istek için arzuyla savaşın dedikleri görülür. Onlar için önemli olan tutku olarak adlandırdıkları tehlikeli duyguların kontrol altına alınmasıdır.¹⁴ Duygular tartışması kesintisiz bir biçimde ortaçağda da devam eder. Söz gelimi, Augustinus duyguları ruha ait görmekte ve bedensel arzuya yol açan ruhun tutkularının hatalar ve yanlış fikirler ile yaşamı kirlettiğini düşünmektedir.¹⁵ Ruh-beden düalizmine önem veren ve ruhun ölümsüzlüğünü ileri süren Aquinas'a göre, duyguların kökü ruh olsa da, onları bedenden tümüyle ayrı olarak düşünemeyiz. Aquinas'ta duygular bir çeşit hareket olduğundan duyguların karşıtlığı hareketlerin veya değişimlerin karşıtlığına dayanır.¹⁶ Aquinas'a göre, sevgi, nefret, arzulama, hoşlanmama, neşe ve üzüntü gibi duygular, ruhun basit arzular kısmının duyguları olarak adlandırılırken; umut, hayal kırıklığı, korku, cüret ve öfke ise çetin arzular kısmının duyguları olarak adlandırılır.¹⁷ Aquinas, duygulara ve tutkulara tümüyle kötücül bir anlam yüklememekle birlikte, yine de iradeyi her şeyin üzerinde tutmakta ve duyguların ve tutkuların kalıba konularak, akılla düzenlenmesi ve yönetilmesi için iradeye ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Evrene mekanik bakışın filizlendiği ve insana bakışın köklü bir biçimde dönüştüğü Rönesans ve sonrasını imleyen modern dönemde, duygular, yeni bir yaklaşımla ele alınmaya başlanır. Nitekim Rönesans'ın insana dönüşü temel alan yaklaşımının duygu tartışmasına yeni boyutlar eklediği gözlenir. Artık duygular, akıl-duygu ikileminde ahlaki kaygılarla değil, tümüyle insanı anlama bağlamında ele alınır. Çünkü Rönesans, ortaçağın tanrı-odaklı düşüncesinden insan odaklı düşünceye geçişi simgeler. Örneğin Montaigne, insanı ve bireysel yaşantıları önceleyen yaklaşımında duygular çokluğunu merkeze alır ve insanın duygusal hallerinin, kendi bireysel deneyimleri ve gözlemleri ışığında bir betimini vermeye çalışır; *pasionlar* olarak nitelediği duygularımızın ve isteklerimizin bizim ötemize geçtiğini ve bizi belirlediğini iddia eder.¹⁹ Modern dönemde duygu tartışmalarına katkı sunan en önemli düşünürlerden birisi hiç kuşkusuz Descartes olmuştur. O, *Passiones sive Affectus Animae* adlı eserinin daha başında, ilk ve ortaçağdaki duygu tartışmalarından, epistemik bir kopuş yaptığını ileri sürer. Bu bağlamda o, 'eskilerin duygular konusunda bize öğrettikleri öylesine önemsiz ve çoğunlukla da öylesine inanılmaz şeylerdir ki, onların gittiği yoldan ayrılmadıkça bu meselenin doğrusunun

⁷ Hasan Aydın, *Mitos'tan Logos'a Eski Yunan Felsefesinde Aşk*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 238-244; Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, s. 381 vd.

⁸ Platon, *Symposion (Şölen)*, çev. E. Çoraklı, Alfa Yayınları, İstanbul 1995, 187 b vd.; Lokman Çilingir, "Platon'dan Tusi'ye Sevgi Siyaseti", *Temaşa Dergisi*, Sayı: 8, 2018, s. 73-96.

⁹ Şeyda Koçak Kurt, *Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular*, s. 2826.

¹⁰ Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, 1378 a 5 vd.; Şeyda Koçak Kurt, *Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular*, s. 2827.

¹¹ Aristoteles, *De Anima*, trs. R. D. Hicks M.A, Cambridge At The University Press, Cambridge 1907, s. 412 b 5; Aristoteles, *Doğa Bilimleri Üzerine (Parva Naturalia)*, çev. Elif Günce, Morpa

Kültür Yayınları, İstanbul 2003, 436 a; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2009, I, 1102 b 5-30; II, 1103 a.

¹² Aslı Yazıcı, Sedat Yazıcı, "Stoacı Duygu Kuramının Ontolojik Ve Epistemik Temelleri", *Possible Düşünme Dergisi*, Sayı: 14, 2019, s. 7-17.

¹³ Aslı Yazıcı, Sedat Yazıcı, *Stoacı Duygu Kuramının Ontolojik Ve Epistemik Temelleri*, s. 7-17.

¹⁴ Şeyda Koçak Kurt, *Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular*, s. 2827.

¹⁵ Augustinus, *Confessions*, Westminster Press, USA 2010, s. 101.

¹⁶ Aslı Yazıcı, "Thomas Aquinas'ın Duygu Felsefesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 38, 2016, s. 34-42.

¹⁷ Aslı Yazıcı, *Thomas Aquinas'ın Duygu Felsefesi*, s. 34-42.

¹⁸ Şeyda Koçak Kurt, *Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular*, s. 2829.

¹⁹ Montaigne, *Denemeler*, cilt: I, çeviren: Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul 2011, s. 25 vd.

anlaşılamayacağını' söyler. Bu sebeple *Passiones sive Affectus Animae*'de kendisinden önce hiç kimsenin ele almamış olduğu bir konuyu inceliyormuşçasına konuyu ele alacağını belirtir.²⁰ Buna paralel olarak, kendisinden önce sorunun doğru bir biçimde ele alınmadığını, salt ahlaki kaygılarla konuya yönelindiğini beyan eder. Descartes'ın duygular konusunda kendisini özgün bir yere oturtması, hatta bu konuda köklü bir dönüşüm yarattığına savlaması oldukça ilgi çekici görünmektedir.

İşte bu makale, Descartes'ın duyguları nasıl tanımladığı, onların ortaya çıkış mekanizmasını nasıl açıkladığı, onları sınıflarken nasıl bir yol izlediğini ortaya koymayı, gerçekten önceki düşünürlerden köklü bir kopuş gerçekleştirip gerçekleştiremediği sorununa bir yanıt bulmayı amaçlamaktadır.

2. DUYGULARIN NELİĞİ, DOĞUŞU VE İŞLEVİ

Descartes, Aristoteles, Stoalılar ve Aquinas gibi sadece duygular betimlemesi ve duygular sınıflaması ortaya koymaz, aynı zamanda kendi döneminin bilimsel verilerinden ve mekanik beden tasarımıyla yola çıkarak, duyguların fizyolojisini de analiz etmeye yönelir. Gerçi duyguların fizyolojisiyle ilgili açıklamalar Hipokrat ve Galen tıp geleneğinde de görülür; ancak onların açıklaması, dört sıvı (kan, balgam, kara safra ve sarı safra) ve dört nitelik (sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılık) kuramına bağlıdır. Söz gelimi, onlara göre aşk, kara sıvının artarak beyne egemen olması ve bedensel dengenin bozulmasıdır; bu yüzden onlar aşkı, tedavi edilecek bir hastalık olarak görürler.²¹ Descartes'ın duyguların fizyolojisini açıklamasında, beden, gudde, canlı zerrelere, sinirler kozalaksı bez, kanın pompalanması gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlar; bu kavramlar ışığında mekanik işleyen bir kan dolaşım ve sinir sistemi ortaya konulur. O, kendi felsefesi uyarınca, uzama yayılan maddi töz (res extensa)²² ile düşünen tözü (res cogitans)²³ birbirinden ayırdığı için, genel olarak ruh-beden ilişkisini, özel olarak da duyguların mekanik olarak açıklanışında bir sorunla karşılaşır. Bu sorunu, beyindeki kozalaksı yapı aracılığıyla çözmeyi dener. Çözümü, açıklaması, ruhun tinsel yapısını, büyük ölçüde beden mekanik yapısına²⁴ indirgiyormuş izlenimi doğurur. Bu yüzden olsa gerek, Descartes, duyguları dışsal uyarıcıyla başlatır; ona göre, uyarıcının izleniminin sinir sistemleri aracılığıyla beyindeki ruha ulaşması ve beyin tarafından algılanması gerekir. O, duyguya neden olan söz konusu algıyla birlikte bedende farklı belirtilerin ortaya çıktığını, işte bu belirtilere *passion* denildiğini ifade eder. Ona göre, felsefeciler, genellikle yinelenerek meydana gelen bir şeye, ona maruz kalan özne bakımından edilginlik (passionem), o şeyin meydana gelmesine yol açan ya da neden olan özne bakımından ise etkinlik (actionem) adını verirler. Şu halde, Descartes'a göre, etkileyen ile etkilenen birbirinden ayrı şeyler olmak durumundadır. Ama edilginlik ve etkinlik alakalı olabilecekleri iki ayrı öznenin dolaylı, iki farklı adla anılrsa da, daima bir ve aynı şeydir. Descartes'ın duyguları ele alırken göz önünde bulundurduğu bir başka nokta ise *'kenetlenmiş olduğu beden kadar ruha doğrudan etki eden başka bir öznenin varlığından haberdar olmadığımız için, ruhta edilgin dediğimiz bir şeyin genel olarak bedende etkin bir şey olduğuna dikkat etmemiz'* gerektiğidir. Şu halde, duygular, ruh açısından, hem edilginlik (passionem) hem de etkinlik (actionem) olmak durumundadır. Ruh bedenden gelen tesirlerle etkilenirken, öte yandan bu etkilenim sonucu beden üzerinde de çeşitli etkilere yol açar. Nitekim Descartes düşüncelerimiz dışında, ruhumuza mal edebileceğimiz hiçbir şeyin bulunmadığını söyler. Düşüncelerimizi ise, biri ruhun etkin olduğu, diğeri edilgin olduğu türdeki düşünceler yani duygu durumları olarak ikiye ayırır. O, ruhun etkin olduğu düşünceyle, doğrudan doğruya ruhtan kaynaklanan ve sadece ruha bağlı olan iradi istekleri; ruhun edilgin olduğu düşüncelere ise her türden algı ve bilgiyi dahil eder. Ona göre, algıyı ve bilgiyi asıl halleriyle meydan getiren ruh değildir; ruh bunları daima temsil ettiği bedensel şeylerden edinir. Şu halde Descartes'a göre, duygular, ruhun iradi istekleri haricindeki düşünceleri anlamında algıları ya da ruhun hisleri veya heyecanlarıdır. O bu konuda şöyle der:

“Duygulara algılar da diyebiliriz, eğer bu terimi genel olarak ruhun etkileri, yani iradi istekleri haricindeki bütün düşüncelerini kastetmek için kullanıyorsak. Ama bu terimle salt apaçık bilgileri kastediyorsak, onlara algı diyemeyiz. Çünkü tecrübemiz bize, duygularının tesiri altında daha çok kalan insanların o duyguları başkalarına nazaran daha iyi bilmediklerini ve o duyguların ruhun bedenle olan yakın ilişkisinin karmaşık ve karanlık sayıldığını gösteriyor. Duygular ruhta tıpkı dış duyuların nesnelere gibi algılandıkları ve ruh tarafından daha farklı şekilde öğrenildikleri için, onlara his ve duyular da diyebiliriz. Ama en iyisi belki de duygulara ruhun heyecanları demektir, sırf bu terimle ruhta meydana gelen tüm değişimleri, yani ruhta oluşan tüm farklı düşünceleri açıklayabilir olmamızdan değil tabii, daha çok bu duyguların ruhu sahip olabileceği başka her türlü düşünceden daha fazla uyarmasından ve sarsmasından.”²⁵

²⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, Madde I, s. 2.

²¹ Richar Wolzer, “Aristotle, Galen and Palladius on Love”, *Greece into Arabic*, Harvard University Press, Cambridge 1962, s. 49-51.

²² Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul 1995, s. 121.

²³ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, s. 121.

²⁴ Alfred Fouillee, *Descartes*, çeviren: Atakan Altınörs, Eflatun Yayınevi, Ankara 2009, s. 40 vd.

²⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 28, s. 66.

Descartes duyguların ruha ait olduğunu vurgulama nedenini ise şöyle açıklar:

“Duyguların bilhassa ruha ait olduklarını da sözlerime ekliyorum ki, bunları dış nesnelere ilişkilendirdiğimiz başka duymulardan, yani kokulardan, seslerden, renklerden ve bedenimizle ilişkilendirdiğimiz aklıktan, susuzluktan ve acıdan ayırt edebilelim. Ayrıca duyguların zerrelere özel bir uyarımı sonucunda meydana geldiklerini, beslendiklerini ve güçlendiklerini de sözlerime ekliyorum ki, bunları ruha ait heyecanlar olarak da adlandırabileceğimiz, ama ruhun bizzat kendisinden kaynaklanan iradi isteklerimizden ayırt edebilelim ve bu şekilde duyguların en son ve en yakın nedenini açıklayabilelim; dolayısıyla yine bu şekilde bunları başka tür duymulardan ayırt edebilelim”²⁶

O halde, Descartes’a göre, duygular bizzat ruha aittirler, gayri iradidirler, etkilenimdirler (passion) ve zerrelere özel bir uyarımı sonucunda meydana gelirler.²⁷ Descartes duygular vasıtasıyla dış dünyadan edinilen izlenimlerin zerrelere ve sınırlar aracılığıyla ruha taşındığını, yine dış uyaranlardan kaynaklanan izlenimlerin doğurduğu duyguların ruhu etkilediğini ileri sürer. Bu bağlamda, duyguların kalpte gerçekleştiği yönündeki eski öğretiyi de reddeder.²⁸ Descartes duyguların ruhta nasıl meydana geldiğini de bir örnekle açıklamayı dener. Ona göre, daha önce bedene zararı dokunmuş bir nesneye benzer bir şeyle karşılaşan insanda evham duygusu, ardından cüretkarlık yahut korku ya da dehşet hissi ortaya çıkabilir. Dış duyguların getirdiği duym izlenimlerinin yol açtığı çağrışım, guddenin üzerinde oluşmuş imgeden yansıyan zerrelere etkisiyle kalbin girişlerini genişleten ya da daraltan sınırları harekete geçirir, bu kanaldan beyne ulaşan kan, korku hissini besleyip güçlendirecek nitelikteki zerrelere de beyne yollamasına yol açar. İnsan böylece korkuya kapılır.²⁹ Descartes tüm duyguların doğuş fizyolojisinin aynı olduğunu söyler ve sözlerini şöyle sürdürür:

“Diğer bütün duygular da bunun aynısıdır; başka deyişle o duygular da esasen beynin kovuklarında bulunan zerrelere kalbin girişlerini genişletmek ya da daraltmak için yollarını sınırlara doğru çevirdiklerinde ya da başka organdaki kanı farklı bir şekilde kalbe ilettiklerinde veya söz konusu duyguyu başka herhangi bir şekilde beslediklerinde doğarlar. Buradan da benim (...) duym tanımında neden duyguların zerrelere özel bir hareketiyle meydana geldiğini belirtmiş olduğum açıkça anlaşılır.”³⁰

Tam bu bağlamda yeni bir soru daha ortaya çıkmaktadır: Duyguların fizyolojisi tümüyle aynı ise, neden aynı uyaran karşısında farklı insanlarda farklı duygular ortaya çıkmaktadır? O, bu soruya insanların farklılıklarını dikkate alarak yanıt verir. Söz gelimi, ona göre, ürkütücü bir cismin varlığının guddelerde oluşturduğu bir izlenim, bazı insanlarda korkuya neden olurken, bazılarında cesaret ve cüretkarlığa yol açabilir. Bunun nedeni, insanların yaratılış farklılıklarıdır. Bu yüzden kimi insanların guddesinde korku hissi yaratan bir uyarıcı, kimisinde zerrelere beynin öyle gözeneklerine sokar ki, bu gözenekler zerrelere bazılarını insanın elini kendini savunmak üzere harekete geçirmesinden sorumlu sınırlara iletirken, bazılarında kanı çalkalayıp kalbe pompalayacak olan sınırlara götürür.³¹ Descartes’a göre, insandaki her duymun başlıca etkisi, bedenin zaten hazır olduğu şeyleri istemeye yönelmektir. Bu yüzden, söz gelimi, korku hissi, ruhta kaçma isteğini tetiklerken, cüretkarlık hissi mücadele isteğini tetikler.³²

3. DUYGU SINIFLAMASI: TEMEL DUYGULAR

Descartes, duyguların neliğini, doğuş ve işleyiş mekanizmasını açıkladıktan sonra, duyguları sınıflandırmaya geçer. İlk önce hayret (admirationem), sevgi (amorem), nefret (odium), arzu (cupiditatem), sevinç (laetitiam) ve keder (moerorem)³³ olmak üzere altı temel/birincil duygudan (sex primitivas passiones) söz eder. Ardından temel duygulardan türeyen birbirini besleyen ve birbirine zıt olan güven, umutsuzluk, gurur, utanç alıcanaplık, tevazu, kibir vb. gibi ikincil duyguları ele alır.³⁴ Descartes’ın duym sınıflamasını ayrıntısıyla ortaya koyabilmek ve teker teker duyguları nasıl irdelediğini görmek için bu sınıflamayı bir parça açmak gerekmektedir. Bunu yaparken ilk olarak temel duygular ele alınmalıdır; çünkü diğer duygular bu altı temel duygudan türemektedir.

3.1. Hayret

Descartes’a göre, temel duygulardan ilki hayrettir ve bu duyguya yönelik söylemler Aristoteles’e değin geriye gider. Hatta Aristoteles felsefenin hayret ve merakla başladığını ileri sürerek felsefeyi kökensel olarak hayret duymusuna geri götürür. Descartes’ın bir filozof olarak ilk temel duymu hayret olarak belirlemesi bu açıdan

²⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 29, s. 67.

²⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 27, s. 63-65.

²⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 33, s. 73.

²⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 36, s. 79.

³⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 37, s. 81.

³¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 39, s. 83.

³² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 40, s. 85.

³³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 69, s. 129.

³⁴ Descartes, *Duygular ve Ruh Halleri*, Madde 69 vd., s. 129 vd.

oldukça manidardır. Ona göre, hayret ruhun kendisine nadir ve sıra dışı gelen nesnelere dikkatle bakmasına neden olan ani şaşkınlıktan kaynaklı bir duygudur. Bu duygunun iki fizyolojik nedeni vardır: İlki, söz konusu nesneyi nadir olarak gösteren ve dolayısıyla üzerine pür dikkat yoğunlaşması gerektiğini ima eden beyindeki izlenimdir; ikincisi ise, söz konusu izlenime göre vaziyet alan zerrelere bedendeki devinimleridir. Zerreler beyinde doğan izlenimin olduğu yere doğru var güçleriyle akarlar, böylece bu izlenimi yerinde güçlendirirler ve canlı tutarlar. Ayrıca buna uygun olarak duyu organlarını kontrol eden kasları da etkilerler ki, bu organlar hayrete konu ettikleri nesneye öylece odaklanırlar.³⁵ Bu duygu halinde kalpte ya da kanda hiçbir değişim olmaz.³⁶ Çünkü hayret duygusunun ayırıcı özelliği, kalpte ve kanda herhangi bir değişime yol açtığına hiç tanık olmayışımızdır. Oysa diğer duygular böyle bir değişimi de beraberlerinde getirirler. Bunun nedeni, hayret ederken söz konusu nesneyle ilgili iyi ya da kötü bir yargımızın olmaması, yalnızca hayrete konu olan nesnenin bilgisine sahip olmamızdır. Bu yüzden hayretin bedenimizin sağlık kaynağı olan kalple ya da kanla hiçbir alakası yoktur, sadece beyinle ilgisi vardır.³⁷

Descartes'a göre hayret daha önce bilmediğimiz şeyleri öğrenmemizi ve hafızamızda tutmamızı sağlamak açısından oldukça yaşamsal bir duygudur.³⁸ Çünkü biz ancak bizim için sıra dışı olan bir şeye hayret ederiz. Bir şeyin bizim için hayrete konu olması, onu daha önce bilmiyor olmamız ya da en azından onun daha önce bildiğimiz şeylerden farklı olmasını gerektirir; zaten bu fark yüzünden o şeye sıra dışı adını veririz. Ancak daha önce bilmediğimiz bir şey kendini zihnimize ya da duyularımıza sundu diye, ille de onu hafızamızda tutmaya çalışmayız. Bize iyi ya da kötü gelen şeyleri fark etmemizi başka duygular da sağlayabilir, ama biz sadece aşına olmadığımız şeylere hayret ederiz. Anlaşılan o ki, bu duyguya doğuştan yatkın olmayanlar, genellikle çok bilgisiz insanlardır.³⁹

Descartes'a göre, hayretin zararlı olabileceği durumlar da söz konusu olabilir; söz gelimi itibar edilmeyecek nitelikteki şeyleri algılamak böyledir. Gerektiğinden de fazla hayret etmemiz aklın çalışmasını ya tamamen durdurabilir ya da bozabilir.⁴⁰ Bu yüzden her ne kadar bizi bilimsel ve felsefi bilgiye erişmek konusunda isteklendirdiği için bu duyguya yatkın olarak doğmuş olmak iyi bir şeyse de, yine de sonrasında elimizden geldiğince bu duygudan kurtulmaya çalışmalıyız. Hayret duygusunun eksikliğini ve gediğini, karşılaştığımız meselenin zahmete değer olduğuna karar verdiğimiz anlarda, irademizin aklımıza buyurabildiği özel bir bakış açısı ve dikkat sayesinde kolayca onarabiliriz. Ama aşırı derecede hayreti tedavi edebilecek bir ilaç yoktur. Yapabileceğimiz tek şey, hayrete mucip konularda bilgi sahibi olmamız ve bu konuların içinde bize en yeni ve en sıra dışı gelenlerini kuşatıcı bir bakış açısıyla incelemeyi alışkanlık edinmemizdir.⁴¹ Descartes bu duygu tedavi edilmediği takdirde alışkanlık haline dönüşebilir der ve şunu ekler:

“Gerçi bu duygu yaşandıkça azalabilir gibi görünüyor, çünkü hayret ettiğimiz sıra dışı şeylerle karşılaştıkça onlara artık hayret etmemeyi alışkanlık haline getiririz ve sonradan bu tür şeylerle karşılaşsak bile bunların hepsi bize sıradanmış gibi gelir. Ama hayret aşırıya kaçtığında ve biz karşımızda duran nesne hakkında daha ayrıntılı bir bilgi edinmeden onun sadece ilk imgesine takılı kaldığımızda, zamanla bu bir alışkanlığa dönüşür, dolayısıyla ruh karşısına çıkan ve ona bir şekilde yeni gelen her şeye aynı duygunlukta bakabilir. İşte kör bir merak içinde olanların, yani nadir şeyleri öğrenmek için değil de, sırf hayret etmek için araştıranların kronik hastalıklarını besleyen de budur; çünkü böyleleri gitgide daha da hayret kumkuması olurlar ve kendilerine sahiden faydası dokunacak şeyleri araştırabileceklerine, hiçbir kıymeti harbiyesi olmayan şeylere öylece takılı kalırlar.”⁴²

Descartes, hayrete kimi şartlar koysa da, bütün duyguların ilk başlangıcının hayretle olduğunu ileri sürer. Zamanla bu duygunun azalması olasıdır. Bunun sebebi olarak, sürekli bir şeylere maruz kalmamız ve şeylere alışmamız gösterilebilir.

3.2. Sevgi

Descartes'a göre sevgi, ruhun kendine uygun gördüğü şeylere kendi isteğiyle katılmasına olanak tanıyan zerrelere hareketinden doğar.⁴³ Buradaki isteme, arzulama değildir; çünkü arzu çok farklı bir duygudur. İsteme ve arzulama arasında Aristoteles gibi ayırım yapan Descartes, yine ona uyararak iki tür sevgiden bahseder: Bunlardan biri dostane sevgi, yani bizi sevdiğimiz şeyin iyiliğini istemeye teşvik eden sevgi; diğeri ise şehvani sevgi, yani sevdiğimiz şeyi

³⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 70, s. 129.

³⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 71, s. 131.

³⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 71, s. 131.

³⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 75, s. 135.

³⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 75, s. 135.

⁴⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 76, s. 137.

⁴¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 76, s. 137.

⁴² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 78, s. 139-141.

⁴³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 79, s. 141.

arzulamamıza neden olan sevgidir.⁴⁴ Aristotelesci ayrımla söylersek ilki *philia*'ya, ikincisi ise *eros*'a karşılık gelmektedir.⁴⁵ Descartes'a göre bu ayrım sevginin özüne değil de sonuçlarına bakarak yapılmış bir ayrımdır. Çünkü kişi kendisini isteyerek bir şeye kattığı anda o şeyin doğası ne olursa olsun ona karşı iyi niyetle yaklaşır, yani o şeye uygun olduğuna inandığı şeyleri de isteyerek ona katar ki, sevginin en önemli sonuçlarından birisi de budur. Ama insan onu sahiplenmenin ya da onunla isteyerek değil de, başka bir yolla ilişki kurmanın iyi bir şey olacağına hükmetmişse, iştahı kabarır ki, bu da sevginin en sık rastlanan sonuçlarından biri olarak görülür.⁴⁶ Descartes'a göre, sevebileceğimiz ne kadar farklı nesne varsa o kadar farklı sevgi türetmemize hiç gerek yoktur. Çünkü hırslı bir adamın şan ve şeref için, açgözlü bir adamın para pul için, bir ayaşın şarap için, şehvetli bir adamın elde etmek istediği bir kadın için, şerefli bir adamın dostu ya da sevdiceği için, iyi bir babanın evlatları için beslediği duygular birbirinden çok farklı olsa da, yine de sevgiden pay aldıkları için hepsi birbirine benzer. Ama ilk dördünün sevgisi, sadece bu duygunun beslendiği nesnelere sahip olma amacı güder; bu adamlarınki nesnenin kendisi için duyulan bir sevgi değildir, başka türde duygularla karışmış bir arzudur. Oysa iyi bir babanın evlatlarına duyduğu sevgi öyle halistir ki, karşılığında onlardan bir şey beklemez, onlara şimdi sahip olduğundan daha farklı sahip olmaya veya onlara şimdi sarıldığından daha sıkı sarılmaya bakmaz; tam tersi onları kendisinin tamamlayıcıları olarak görür, onların iyiliğini kendi iyiliğini istermiş gibi ister, hatta çok daha yürekten ister; çünkü kendisini ya da onları bir bütünün parçası olarak gördüğünden ve kendisinin de bu bütünün en iyi parçası olmadığını düşündüğünden, her zaman onların çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutar, onların hayatı için kendi hayatını feda etmekten kaçınmaz. Şerefli bir adamın dostlarına duyduğu muhabbet de aynı özellikleri taşır, ama her zaman bir babanın sevgisi kadar kusursuz değildir. Çünkü onun sevdiceğine duyduğu his sevgiden epeyce pay almakla birlikte, bir tutam da arzu barındırmaktadır.⁴⁷ Descartes, ruhumuzun değişik duygularla çalkalanırken bedenimizde meydana geldiğini tecrübe ettiğimiz bazı hareketlere, sevginin tek başına yaşandığı durumlarda yani ona daha şiddetli bir sevincin, arzunun ya da kederin eşlik etmediği durumlarda, nabız düzenli ama daha yoğun ve güçlü bir şekilde attığını, göğüste tatlı bir sıcaklık hissedildiğini, yiyeceklerin de midede daha hızla sindirildiğini dolayısıyla bu duygunun sağlığa yararlı bir duygu olduğunu söyler.⁴⁸

3.3. Nefret

Temel duygulardan birisi olan nefret tıpkı sevgi gibi zerrelerin doğurduğu bir heyecandır ve ruhun kendisine zararlı görünen şeylerden kurtulmasını sağlar.⁴⁹ Sevginin tam tersi olarak nefret hissinde nabız düzensiz ve zayıftır, ama sık sık ve çabuk atar. Göğüste keskin ve dağlayıcı bir sıcaklık ve bu sıcaklığa karışmış bir soğukluk hissedilir. Mide işlevinde bozukluklar meydana gelir, iştah kesilir.⁵⁰ Sevinç hissinde nabız daha düzenli ve normalden daha hızlı atar. Yine de sevgi hissindeki kadar yoğun ve güçlü olmasa da sadece göğüste değil aynı zamanda bedenin tüm dış organlarında hoş bir sıcaklık hissedilir. Çünkü buralara bolca kan akışı sağlanır. Bazen iştah olmaz ve diğer duygu durumlarına göre sindirim daha yavaştır.⁵¹ Buna karşılık nefretin zarar veremeyecek derecede mutedil olması imkânsızdır; keder hissi olmaksızın da meydana gelemez. Nefret çok hafif ya da ılımlı olmaz. Çünkü biz kötü bir şeye duyduğumuz nefretle sürüklendiğimiz her eyleme, kötünün karşıtı olan bir şeye duyduğumuz sevgiyle çok daha iyi bir şekilde yönlenebiliriz, en azından bu iyi ya da kötü şeyi yeterince anladığımızda böyledir. Çünkü kendini sadece acı hissiyle belli eden kötü bir şeye duyulan nefret, zorunlu olarak bedene aittir. Ama buradaki çok daha net bir bilgidan kaynaklanan nefret olduğu için ruha atfedilir. Böylece bir nefret, keder hissi olmaksızın da meydana gelemez, çünkü kötülük, Yeni Platoncuların ve Augustinus'un da dediği gibi aslında yoksunluktan başka bir şey olmadığına göre⁵², içkin olduğu gerçek bir özne olmaksızın kavranamaz; içinde az da olsa bir iyilik bulunmayan hiçbir şey gerçek değildir. Dolayısıyla bizi kötü bir şeyden uzaklaştıran nefret aynı şekilde bizi bu nefretle birleşmiş olan iyilikten de uzaklaştırır. Bu iyilikten yoksun oluşumuzsa ruhumuza kendisinin bir noksanlığı olarak bildirildiğinden onun kederlenmesine neden olur. Örneğin kötü huylarından dolayı bizi birinden uzak tutan nefret, aynı zamanda bizi onunla yarenlikten de uzak tutar; oysa belki biz bu yarenlikte sonradan yoksun kaldığımız için kederlenebileceğimiz iyi bir şeyler de bulabiliriz. İşte aynı şekilde başka her tür nefret durumunda da böyle kederlenebileceğimiz bir sebep bulmamız mümkündür.⁵³

⁴⁴ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 81, s. 143.

⁴⁵ Hasan Aydın, *Mitos'tan Logos'a Eski Yunan Felsefesinde Aşk*, s. 166-174.

⁴⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 81, s. 143-145.

⁴⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 82, s. 145-147.

⁴⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 97, s. 173.

⁴⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 79, s. 143.

⁵⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 98, s. 173.

⁵¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 99, s. 175.

⁵² Hasan Aydın, "Aurelius Augustinus'ta Nedensellik Sorunu", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı: 25, 2018, s. 1-24.

⁵³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 140, s. 236-237.

3.4. Arzu

Descartes'a göre, arzu, ruhta zerrelere yarattığı bir çalkantıdır. Bu çalkantı sayesinde ruh, eksikliğini hissettiği ve gelecekte kendisine uygun gördüğü şeyleri istemeye koyulur. Böylece insan henüz var olmayan bir iyiliği arzu ederken, bir yandan da o an sahip olduğu bir iyiliği korumayı arzular. Platon'un da dediği gibi, insan sahip olmadığı şeyi arzular; ancak sahip olduğu şeyleri yitirme korkusuyla karşı karşıyadır. Descartes'a göre, insan bunun yanı sıra hem o sırada başına tebelleş olan hem de gelecekte başına tebelleş olabileceğine inandığı bir kötülüğün yok olmasını da arzular.⁵⁴ Ona göre, hemen her duygunun bir karşıtı bulunmakla birlikte duygular arasında arzunun karşıtı yoktur. Çünkü felsefe okullarında iyi olanı araştırmaya götüren duygunun, yani sadece arzu veya özlem adı verilen duygunun, kötü olandan sakınmaya götüren arzuya, yani tikslenme adı verilen duyguya genelde karşıt sayıldığı görülür. Ama hiçbir iyilik yoktur ki, yokluğu kötülük olmasın ya da müspet bir şekilde ele aldığımızda, hiçbir kötülük yoktur ki, yokluğu iyilik olmasın. Mesela insan zenginlik peşinde koşarken, zorunlu olarak fakirlikten kaçır, hastalıktan kaçırırken de sağlığın peşinde koşır. Öyleyse iyi bir şeyin peşine düşmemize neden olan bir dürtü, aynı zamanda bu şeyin karşıtı olan kötü bir şeyden kaçınmamıza da neden olabilir. Bunların arasında tek bir fark vardır; iyi bir şeye yöneldiğimiz zamanki arzuya nefret, endişe ve keder eşlik eder. İşte bu da bizim bu arzuyu kendisine karşıt bir şeymiş gibi görmemize sebep olur. Ama bu arzunun hem peşine düştüğümüz iyi bir şeyle hem de bunun karşıtı olan kendisinden sakındığımız kötü bir şeyle aynı zamanda ve eşit şekilde bağlantılı olduğunu düşünmüş olsaydık, her iki durumda da tek bir duygunun iş başında olduğunu açıkça anlardık.⁵⁵ Descartes'a göre, arzu hissini farklı türleri de vardır; örneğin bilme arzusundan başka bir şey olmayan merak, şöhret kazanma arzusundan çok farklıdır, tıpkı şöhret kazanma arzusunun intikam alma arzusundan çok farklı olması gibi. Öyleyse bu noktada bir tek şunu bilmek yeterli olacaktır; ne kadar farklı türde sevgi ve nefret varsa o kadar farklı türde arzu vardır, en dikkat çekici ve en güçlü arzular beğeni ve irkilmeden doğar.⁵⁶

İrkilme doğası gereği ruhta ani ve apansız bir ölümü hissettirecek şekilde yapılanmıştır. Bu yüzden bazen sadece bir solucanın dokunuşu, sallanan bir yaprağın hışırtısı ya da kendi gölgemiz bile irkilmemize neden olur ve bir anda sanki sahiden ölüm tehlikesiyle burun buruna gelmişiz gibi büyük bir heyecan hissederiz. Bu durum birdenbire bir telaş uyandırır ve ruh o telaşla var gücüyle adeta karşı karşıya kaldığı bir kötülükten kaçır. İşte bizim genelde kaçınma ya da tikslenme dediğimiz arzu, bu tür bir arzudur.⁵⁷ Beğeniden doğan arzu insanın sahip olabileceği nimetlerin en büyüğüymiş gibi görünür. Bu yüzden de insanın bu hazzı hararetle arzulamasına sebep olur. Gerçi çok değişik türde beğeni de mevcuttur, dolayısıyla doğurdıkları arzuların kuvveti de birbirinden çok farklıdır. Örneğin sırf bir çiçeğin güzelliği bakma, bir meyveninki ise yeme arzusu uyandırır. Ama en kuvvetli arzu, insanın öteki yarısı olduğuna inandığı bir insana ait gördüğü meziyetlerdir. Descartes Platon'un *Symposion* diyalogundaki *androgyn* mitini anımsatır bir biçimde bu arzunun öteki yarısı aramaya neden olduğunu söyler. Ona göre, doğanın hem insanlara hem de akıldan yoksun hayvanlara bahsettiği cinsiyet ayrımı beyinde öyle izlenimler oluşturmuştur ki, bunlar kendimizi belirli bir yaşta ve belirli bir zamanda eksik hissetmemize neden olur. Yani biz sanki bir bütünün yarısıymışız da, diğer yarımızın karşı cinsten bir kişi olmak zorundaymış gibi hissederiz Bu yüzden doğa akıl almaz bir şekilde bize öbür yarımıza sahip olmayı, hayal edebileceğimiz tüm nimetlerin en büyüğüymiş gibi gösterir. Ayrıca biz karşı cinsten birçok insan görsek bile hepsini aynı anda arzulamayız. Çünkü doğa diğer yarımızdan daha fazlasına ihtiyaç duymamıza izin vermez. Bu yüzden bir insanda bir şey görmüşsek ve bu şey bizi aynı anda başka insanlarda gördüğümüz bir şeyden daha fazla çekiyorsa, ruhumuz öyle bir hal alır ki, doğanın kendisine bahsettiği iyiyi arama hissiyle yalnızca o insana yönelir ve o iyiyi bizim sahip olabileceğimiz en büyük nimetmiş gibi gösterir. İşte bu yönelim ya da bu arzu, ancak böyle bir beğeniden doğar. Bu hisse, sevgi hissinden ayırmak amacıyla, daha ziyade aşk adı verilir. Hakikaten aşkın çok tuhaf sonuçları vardır ve bu yüzden de gerek masal yazarlarının gerek şairlerin başlıca konusunu oluşturur.⁵⁸ Son olarak arzu hissinde diğer duygulara oranla kalp atışı arttıkça artar ve bu kalp atışı beyinin daha fazla zerreyle dolmasına sebep olur. Bu zerreler beyinden kaslara geçer, tüm duyuları daha da keskinleştirir vücudun her yanını harekete geçirir.⁵⁹

3.5. Sevinç

Sevince gelince o, ruhun tatlı bir heyecanıdır ve beyindeki zerreler tarafından ruhun kendisininmiş gibi gösterilen bir iyiliğe sahip olmasından kaynaklanır. Başka bir deyişle bu heyecan, nimete sahip olmanın verdiği heyecandır; çünkü sahiden de ruh sahip olduğu nimetlerin hiçbirinden bu heyecandan duyduğu hazzı duymaz. Gerçi ruh bir nimetten haz almıyorsa, aslında o nimete sahip değildir de denebilir. Bir de bu nimetin beyindeki zerreler tarafından ruhun kendisininmiş gibi gösterilen bir nimet olduğunu söyleyebiliriz. Descartes'a göre, edilgin bir hal

⁵⁴ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 86, s. 153.

⁵⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 87, s. 155.

⁵⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 88, s. 157.

⁵⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 89, s. 157.

⁵⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 90, s. 159-161.

⁵⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 101, s. 175.

olan bu tür bir sevinç, saf akılla duyulan sevinçle karıştırılmamalıdır. Çünkü bu sonucusu ruhta sadece ruhun etkinliğiyle oluşur ve biz bunu ruhun kendi kendine yaratmış olduğu tatlı bir heyecan olarak adlandırabiliriz. Bu heyecan akıl tarafından ruha kendisininmiş gibi gösterilen bir iyiliğe sahip oluşundan kaynaklanır. Şu da bir gerçektir ki, ruh bedenle birleşik olduğu sürece, bu tür bir akli sevincin edilgin bir hal olan sevinçle birlikte doğmuyor olması da olacak şey değildir. Çünkü bizim aklımız iyi bir şeye sahip olduğunu anladığı anda, bu iyilik bedeninin sahip olduğu iyiliklerden hayal dahi edemeyeceğimiz kadar farklı olmuş olsa da, hayal gücü beynimizde öyle bir izlenim yaratır ki, bu izlenimle birlikte zerrelere sevinç hissine neden olacak şekilde hareketlenir.⁶⁰ Sevinç hissini yüze kızarıklık vermesinin sebebi de budur; çünkü sevinç, kalp kapaklarını açarak kanın damarlara daha hızlı akmasını sağlar. Kan ılıdıkça ve incelidikçe yüzün her yanını hafifçe şişirir ve böylece yüze daha güleç ve daha canlı bir ifade verir.⁶¹

3.6. Keder

Descartes'a göre keder, tatsız bir uyuşukluk halidir ve ruhun karşılaştığı bir kötülükten duyduğu rahatsızlıktan ya da beyindeki zerrelere tarafından ona kendisininmiş gibi sunulan bir kusurdan ileri gelir. Bunun yanında bir de akli keder vardır, ama bu bir edilginlik hali değildir. Yine de hemen hemen her zaman böyle bir halle birlikte gelişir.⁶² Böylelikle sevincin herhangi bir nimete sahip olma fikrinden, kederin ise herhangi bir kötülüğe ya da kusura sahip olma fikrinden doğduğunu söyleyebiliriz.⁶³ Tam sağlıklıysak ve havamız her zamankinden daha yerindeyse aklımızın herhangi bir şeyi anlaması sonucunda değil de, sırf zerre hareketlerinin beyinde oluşturduğu izlenimler sonucunda içimizde bir tür neşe hissederiz. Kederi de yine aynı yolla, vücudumuzun sağlığı yerinde olmadığında hissederiz, ama kendimizi neden böyle kötü hissettiğimizi bilmeliyiz. Buna göre duyularımız içimizi gıdıkladığı anda sevinç, acı verdikleri anda da keder duyarız, ama çoğu insan bunun ayırımına varmaz. Oysa o kadar farklıdır ki, bu yüzden insanlar bazen acıya neşeye katlanabilirler, hoşlarına gitmeyen şeylere içlerini gıdıklayabilir. Ama sevincin genellikle iç gıdıklanmasının hemen ardından gelmesinin nedeni, gıdıklanma ya da tatlı bir dokunuş dediğimiz hissin, duyularımıza konu olan nesnelere sinirlerde bir uyarıya yol açmaları sonucunda meydana gelmesidir. Bu uyarım sinirleri yıpratır, tabii eğer bu uyarıya direnecek kadar güçlü değilse ya da bedeninin sağlığı da yerinde değilse. Çünkü bu olay beyinde öyle bir izlenim oluşturur ki, bu izlenimle beyin doğası gereği bedenini iyi ve sağlam olduğuna kanaat getirir, sonra da bu izlenimi bedenle birleşmiş olan ruhun kendisine ait bir iyilikmiş gibi gösterir ve böylece ruhta bir sevinç uyandırır.⁶⁴ Keder hissinde nabzın daha yavaş olduğu görülür. Sanki yüreğimizin etrafında onu sınırlayan zincirler, onu kaskatı kesen buz parçaları varmış da bunların soğukluğu vücudumuzun her yanını kaplamış gibi hissederiz. Ama her şeye rağmen bazen iştahın arttığı ve midenin görevinden el ayak çekmediği görülür, tabii bu durum, kedere nefret karışmadığı sürece böyledir.⁶⁵

Keder hissi kalbin girişlerini daraltarak kanı damarlara daha yavaş akıtır ve daha soğuk daha koyu hale getirir. Kan bu şekilde daha az yer kaplamak zorunda kalacağından, kalbin yakınlardaki geniş damarlara çekilir, daha uzağındakileriyse terk eder. Bu damarların en göze çarpanları yüzde yer aldığından, yüzün soluk ve çökük görünmesine sebep olur; özellikle de keder derinse ve aniden vuku bulmuşsa bu böyledir. Tıpkı korkaklıkta olduğu gibi; çünkü o anlarda yaşanan şaşkınlık yüreği sıkı tesirleri daha da arttırır.⁶⁶ Keder yüze bazen kızarıklık da verir; bunun sebebi, kedere başka duyguların da katılmasıdır. Bunlar sevgi ya da arzu, hatta zaman zaman nefrettir. Çünkü bu duygular karaciğerden, bağırsaklardan ve öteki iç organlardan gelen kanı kaynatıp ya da çalkalayıp doğruca kalbe iter, kan oradan ana atardamarlar yoluyla yüzdeki damarlara ulaşır; kalbin girişlerini her yandan kapayan keder de, eğer çok derin değilse, buna mani olamaz, ama görece hafiflediği anda bile, sevgi, arzu ya da nefret iç kısımlardan oraya başka bir kanıttığı müddetçe, yüzdeki damarlara girmiş olan kanın tekrar kalbe inmesine kolayca mani olur. İşte kan böyle yüz çeperinde duralayınca, yüzün rengi de al al olur. Hatta sevinçli olduğu zamankinden daha al al olur; çünkü kan biraz hızlı aksa, rengi daha da belirginleşir; ayrıca kalbin girişleri biraz daha fazla açılrsa, yüzün damarlarına daha çok kan toplanabilir. Bu durum utanç duyulduğunda daha bariz görünür. Çünkü utanç insanın izzetinefsi ve o an içinde bulunduğu rezillikten bir an önce kaçıp kurtulma arzusunun birleşiminden oluştuğundan, kanın iç organlardan kalbe ve oradan da atardamarlar yoluyla yüze gelmesine sebep olur. Ayrıca utanç mutedil bir keder hissiyle birleşmiş olduğundan, bu hal kanın kalbe geri dönmesini engeller. Çünkü daha sonra sevgi, kederle birleşince, çoğunlukla gözyaşına sebep olur. Bir de öfke duyulduğunda yüz kızarır, çünkü o anda aniden beliren intikam hırsı genelde sevgi, nefret ve kedere karışır.⁶⁷

⁶⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 91, s. 161.

⁶¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 115, s. 195.

⁶² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 92, s. 163.

⁶³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 93, s. 165.

⁶⁴ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 94, s. 165-167.

⁶⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 100, s. 175.

⁶⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 116, s. 197.

⁶⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 117, s. 197-199.

Böylelikle bu duyguların toplamı olarak denebilir ki ruhumuz ve bedenimiz arasında özel bir bağ vardır, dolayısıyla, herhangi bir bedensel hareketi herhangi bir düşünceyle birleştirdiğimiz anda artık bizim için biri meydana gelmeden diğerinin meydana gelmesi imkansızdır.⁶⁸ Bu duyguların beden üzerindeki işlevlerine bakılırsa şunlara dikkat etmek gerekir: Doğanın düzeni uyarınca, bunların hepsi bedene ilişkindir; ruha ise ancak onun bedenle olan bağlantısından dolayı yüklenebilirler. Bu yüzden bunların doğal işlevi, ruhu bedeni koruyabilecek ya da bir şekilde onu daha mükemmel kılacak davranışlara rıza göstermeye ve katkıda bulunmaya teşvik etmektir. Bu anlamda ilk işe koyulacak duygular, keder ve sevinçtir. Çünkü bedene zarar veren şeylerden ruhu anında haberdar eden, acı hissinden başkası değildir; acı hissi ruhta ilkin keder doğurur, ikinci olarak bu kedere yol açan şeye karşı nefreti ve üçüncü olarak da kendisini ondan kurtarma isteğini meydana getirir. Aynı şekilde ruh, bedene yararlı olan şeylerden de ancak bir tür gıdıklanma hissiyle anında haberdar olur ki bu acı hissi ruhta önce sevinç doğurur, sonra da bu sevincin nedeni olarak görülen şeye duyulan sevgiye, en sonunda da bu sevincin sürdürülmesini ya da daha sonra benzer bir sevincin yaşanmasını sağlayabilecek o şeyi elde etme arzusunu oluşturur. Demek ki bu beş duygunun hepsi beden için çok yararlıdır, hatta keder bir anlamda sevinçten daha üstün ve daha zaruridir; aynı şekilde nefret de sevgiden daha iyidir. Çünkü zararı dokunabilecek ve yıkıcı olabilecek şeyleri bertaraf etmek, bize mahrum kalamayacağımız türde bir yetkinlik katan şeyleri elde etmekten daha önemlidir.⁶⁹

4. DUYGU SINIFLAMASI: TÜREMİŞ BİRBİRİNE ZIT DUYGULAR

Descartes, altı temel duygulardan sonra, bu temel duygulardan doğan ikincil duygulardan söz eder. Bu duyguları ele alırken, onları birbirine zıt ve birbirini besleyen şeklinde bir sınıflamaya tabi tutar. Bu duygular Descartes'a göre, birbiriyle öyle birleşiktir ya da birbirine öyle zıttır ki, bu yüzden her birini tek tek ele almaktansa hepsini birden gözden geçirmek daha kolay bir yoldur. Ayrıca bu duyguların nedeni, yine merak duygusunda olduğu gibi tamamen beyin değil, beynin yanı sıra kalp, dalak, karaciğer ve bedenin bütün öteki organlarıdır. Yani bu duygular önce kan, sonra da zerreler üretmekle görevli olan bütün organlarla ilişkilidir. Çünkü her ne kadar tüm damarlar içlerindeki kanı kalbe taşıyor olsalar da, oraya bazen bazı damarlardaki kandan daha tazyikli pompalanır ve bu durum kanın kalbe girmesine ya da kalpten çıkmasına yarayan kapıların bazı zamanlar bazı zamanlara göre daha fazla genişlemesine ya da daha daralmasına neden olur.⁷⁰ Nitekim bu duygulardan birbirine zıt olanları şu şekilde sıralayabiliriz:

4.1. Değer Verme ve Küçümseme

Descartes'a göre, değer verme edilgin bir hal olarak değerlendirildiğinde, ruhun itibar ettiği şeyin değerini kendisinde yansıtma eğilimi olarak görebilir. Bu eğilim, zerrelerin özel bir hareketinden kaynaklanır ve onlar bu hareketle beyne taşınıp orada bu etkiyi yaratacak izlenimleri pekiştirirler.⁷¹ Değer vermenin karşıtı olan küçümseme ise tam tersine ruhun aşağıladığı şeyin değersizliğini, basitliğini tasavvur etme eğilimidir ve bu da yine zerrelerin bu basitlik fikrini pekiştiren hareketlerinden ileri gelir.⁷² Descartes'a göre, bu iki duygu, aslında hayretin türleri olarak görülebilirler; çünkü herhangi bir nesnenin büyüklüğü veya küçüklüğü bizde hayrete neden olur. Ona göre, değer vermenin, sevgi, küçümsemenin ise nefretle de bağları kurulabilir.⁷³

4.2. Alicenaplık ya da Yapmacık Tevazu

Gurursuzluk ya da yapmacık tevazu, aslında kişinin kendisini zayıf ya da oldukça kararsız hissetmesi ve sanki özgür iradesinin gerektiği gibi kullanmaktan acizmiş gibi, sonradan kesinlikle pişman olacağı şeyleri yapmaktan kendisini alıkoyamamasıdır. Hatta kendi başına yaşayamayacağına ya da gerçekleşmesi başkasına bağlı olan birçok şeyden mahrum kalacağına inanmasıdır. Bu yüzden de alicenaplığa taban tabana zıttır; çünkü alicenaplık, bir insanın kendisine hak ettiği ölçüde değer verme hissidir.⁷⁴ Alicenaplığın sevgiden, bu duygunun da keder ve nefretten doğduğunu söylemek olasıdır.

4.3. Umut ve Endişe

Umut, ruhun kendisini arzu ettiği şeyin gerçekleşebileceğine ikna etme eğilimidir. Tam karşıtı endişe ise ruhun başka bir eğilimi olarak ruhu söz konusu şeyin gerçekleşemeyeceğine ikna eder.⁷⁵ Umut endişeyi tamamen yok edecek kadar güçlü olduğunda doğasını değiştirir ve güven adını alır. Dolayısıyla insan arzuladığı şeyin

⁶⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 136, s. 225-227.

⁶⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 137, s. 227-229.

⁷⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 96, s. 171.

⁷¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 149, s. 255.

⁷² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 149, s. 255.

⁷³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 150, s. 257.

⁷⁴ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 153, s. 259.

⁷⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 165, s. 281.

gerçekleşeceğine kani olmuşsa, hala o şeyin gerçekleşmesini dilemeyi sürdürse bile artık gerçekleşmesini tedirginlikle beklemesine neden olan o arzu halinin çalkantısından kurtulur. Aynı şekilde endişe de her türlü umudu ortadan kaldıracak kadar aşırı olduğunda umutsuzluğa dönüşür. Bu umutsuzluk arzu edilen şeyi imkansızmış gibi gösterir ve sadece imkan dahilinde olan şeylere bel bağlayan arzu hissini de böylece söndürmüş olur.⁷⁶

4.4. Yüreklilik ve Ödleklik

Yüreklilik bir huy ya da doğal bir eğilim olmayıp bir duygu olduğunda, ruhu yapmak istediği her türlü şeyi mertçe yerine getirmeye sevk eden bir çeşit hararet ya da bir hareketlilik. Cüretkarlık da yine bir yüreklilik çeşididir ama ruhu en tehlikeli işleri yapmaya sevk eder.⁷⁷ Yürekliliğin zıddı olan ödleklik, ruhu bu duygu durumunda olmadığı sırada yapacağı şeyleri yapmaktan alıkoyduğu için bir bitkinlik ya da soğukluk hissidir. Korkaklık ise cüretkarlığın tersi olarak sadece bir soğukluk hali değil aynı zamanda ruhun huzursuzluk ve şaşkınlık halidir ki, ruhu hemen yanı başında olduğunu hissettiği kötülöklere karşı direnme gücünden eder.⁷⁸

4.5. İmrenme ve Acıma

Descartes'a göre, imrenme denilen şey, insanın mayasının bozuk olmasından kaynaklanan bir zaaftır. Bazı insanların başkalarının kısmetlerine düştüğünü gördükleri nimetlerden ötürü acı çekmesine sebep olur.⁷⁹ Karşıtı olan acıma duygusu ise bir kötülüğe maruz kaldığını gördüğümüz ve bunu hak etmediğine kanaat getirdiğimiz kimselere duyduğumuz histir.⁸⁰ İmrenme bir duygu olarak nefretle karışık kadere geriye gider iken, acıma sevgi duygusuyla ilgilidir.

4.6. Kendinden Memnun Olma ve Pişmanlık

Kişisel tatmin ya da kendinden memnun olma, insanların ruhsal alışkanlığıdır ve bu hale dinginlik ya da gönül rahatlığı adı da verilir. Bir insanın iyi olduğunu düşündüğü bir eylemi gerçekleştirdikten sonra yaşadığı anlık bir tatmin duygu durumudur ve sevinç duygusuna geriye gider.⁸¹ Bunun tersi olarak pişmanlık duygusu gösterilebilir. Kötü bir iş yapmış olduğumuza inanmamızdan kaynaklanan bir histir ve keder duygusuna geriye gider.⁸²

4.7. Minnettarlık ve Öfke

Minnettarlık, minnet duyduğumuz ve dolayısıyla bize iyilik yapmış olduğuna ya da en azından iyilik niyeti taşıdığına inandığımız birinin bir davranışının içimizde uyandırdığı bir histir ve sevginin bir türüdür; iyi niyetle aynı özelliğe sahiptir.⁸³ Öfke ise minnettarlığın tersine şahsımıza kötülük yapan ya da zarar vermeye çalışan insanlara karşı hissettiğimiz hoşnutsuzluktur. Öfke duygusu nefret duygusuyla ilişkilidir.⁸⁴

4.8. Utanç ve Utanmazlık

Utanç hissi, kişinin nefesine duyduğu sevgi üzerine kuruludur ve yerilme fikrinden ya da endişesinden kaynaklanır.⁸⁵ Utanmazlık utanca ve hatta şan ve şerefe zıt olan bir zaaftır. Söz konusu utanç ve şan şeref hakiki hisler olduğu sürece, tıpkı minnettarlığın nankörlüğe, zalimliğin de merhamete zıt olması gibi utanmamaya zıttır.⁸⁶

4.9. Değer Verme ve Küçümseme

Değer verme ve küçümseme birer hayret türüdür, çünkü herhangi bir nesnenin büyüklüğüne ya da küçüklüğüne hayret etmediğimizde onu aklımızın bize buyurduğu kadar hesaba katarız. Böylece ona tarafsız bir gözle bakıp değer vermiş ya da onu küçümsemiş oluruz. Aslında değer hissi sevgiden küçümseme ise nefretten doğar. Ama bu her zaman böyle değildir.⁸⁷

5. DUYGU SINIFLAMASI: TÜREMİŞ BİRBİRİNİ BESLEYEN DUYGULAR

Descartes, temel duygulardan doğan zıt duyguları ele aldığı gibi yine temel duygulardan doğan ama birbirini besleyen ve destekleyen duyguları da ele alıp inceler. Bu duyguları şu şekilde sıralamak olasıdır:

⁷⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 166, s. 283.

⁷⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 171, s. 289.

⁷⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 174, s. 293.

⁷⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 182, s. 303.

⁸⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 185, s. 309.

⁸¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 190, s. 313.

⁸² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 191, s. 315.

⁸³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 193, s. 319.

⁸⁴ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 199, s. 325.

⁸⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 205, s. 337.

⁸⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 207, s. 339.

⁸⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 150, s. 257.

5.1 Hürmet

Hayret ve korku uyandıran zerrelere birleşimi olan hürmet, ruhun yalnızca hürmet ettiği nesneye değer vermeye duyduğu eğilimi değil, aynı zamanda o şeyin lütfuna nail olabilmesi için kendisini ona bir tür korku hissiyle teslim etme eğilimidir. Bu yüzden hürmet ve korkunun birbirini desteklediğini söylemek mümkündür.⁸⁸

5.2 Tenezzül Etmeme

Tenezzül etmeme, ruhumuzun hür bir nedeni aşağılama eylemidir. Çünkü bu neden, doğası gereği iyilik ve kötülük yapabilecek kudrete sahip olsa da, ruh bunu bize hiçbir iyilikte ya da kötülükte bulunamayacak kadar aşağımızda görür. Bu bakımdan hayret, güven, ya da cüretkârlık uyandıran hareketlerin bileşiminden oluşan tenezzül etmeme, ruhumuzun hür bir nedeni olan aşağılama eylemidir. Bu duygu hayret duygusu ile karşılıklı olarak birbirini besler.⁸⁹

5.3. Tereddüt

Bir tür endişe hali olan tereddüt ruhu yapabileceği iki eylem arasında adeta iki arada bir derede bırakarak hiçbirini yapmamasına sebep olur; böylece ruh da o eylemlere karar vermeden önce seçim yapacak zaman bulur. Tereddüt bir endişe halidir çünkü eşit derecede pek çok iyi görünen seçeneğimiz olduğunda hiçbir endişe duymadan da kararsız ya da tereddütte kalabiliriz. Çünkü bu tür tereddüt sadece o an karşılaştığımız meseleyle ilgilidir. Tereddüt duygusu, arzu duygusuyla karşılıklı olarak birbirini besler.⁹⁰

5.4. Rakiplik

Rakiplik bir tür yürekliliktir, ama başka anlamda. Çünkü yürekliliğin ne kadar farklı nesnesi varsa o kadar çok türe ayrılan ve ne kadar çok nedeni varsa, yine o kadar çok türe ayrılan bir cinsi olarak görülebilir.⁹¹

5.5. Vicdan Azabı

Vicdan azabı kederin bir türüdür. Bu keder yaptığımız ya da yapmış olduğumuz bir şeyin iyi olup olmadığından kuşku duyduğumuzda meydana gelir. Dolayısıyla da kendinden önce tereddütün oluşmasını gerektirir. Zaten yaptığımız şeyin kötü olduğundan yüzde yüz emin olsaydık, onu yapmaktan kaçınırdık. Çünkü irade ancak bir şekilde iyilik görünümü taşıyan şeylere yönelir.⁹²

5.6. Alay

Nefretin de karışmış olduğu bir tür sevinç olan alay, bir kişide ufacak da olsa bir kötülüğün olduğunu görmemizden ve onun bu kötülüğe layık olduğunu düşünmemizden ileri gelir.⁹³

5.7. İmrenme

Nefretle karışık bir tür keder olan imrenme, bazı insanların hak etmediklerini düşündüğümüz nimetlere sahip olduklarına tanık olmamızdan kaynaklanır. Bu düşüncemizde sırf şans eseri kazanılan nimetler söz konusu olduğunda haklı sayılırız. Yoksa ruhun ya da bedeninin sahip olduğu nimetler söz konusuysa, bunlar doğuştan kazançlar sayılacağından, insanın hakkı oldukları da gayet açıktır; çünkü insan bunları henüz bir kötülük işleme imkanı yokken, Tanrı'dan edinmiştir.⁹⁴

5.8. Acıma

Acıma duygusu, bir kötülüğe maruz kaldığımızı gördüğümüz ve bunu hak etmediğine kanaat getirdiğimiz kimselere duyduğumuz sevgi ve iyi niyet hislerine karışmış bir tür kederdir.⁹⁵

5.9. Kişisel Tatmin ya da Kendinden Memnun Olma

Kişisel tatmin ya da kendinden memnun olma; bir insanın iyi olduğunu düşündüğü bir eylemi gerçekleştirdikten sonra yaşadığı anlık bir tatmin duygu durumudur. Yani bir tür sevinçtir ve bu sevincin nedeni bizden başkası değildir. Ama bu neden yersizse, yani bizim fazlasıyla tatmin olmamızı sağlayan eylemler o kadar da önemli değilse, hatta tam tersine erdemsizse, salt gülünecek bir şey olur ve kibirden kaba bir küstahlıktan başka bir işe de yaramaz.⁹⁶

⁸⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 162, s. 277.

⁸⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 163, s. 279.

⁹⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 170, s. 287.

⁹¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 172, s. 291.

⁹² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 177, s. 297.

⁹³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 178, s. 299.

⁹⁴ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 182, s. 303.

⁹⁵ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 185, s. 309.

⁹⁶ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 190, s. 313.

5.10. İyi Niyet

Bir sevgi türü olan iyi niyet, aslında hakkında iyi hisler beslediğimiz birinin başına hayırlı bir iş geldiğini görme arzusudur. Ama burada bu kelimeyi iyiliğini istediğimiz şahsın iyi bir davranışının bizde uyandırdığı iyi niyeti belirtmek için kullanırız. Çünkü bizim iyi olarak gördüğümüz şeyleri başarmış olanları sevmeye, karşılığında onlardan bize hiçbir iyilik gelmeseyse bile, doğal bir yatkınlığımız vardır. Bu anlamdaki iyi niyet bir tür sevgidir, her ne kadar iyi niyet beslediğimiz kişinin iyi olduğunu görme arzusu her zaman buna eşlik ediyor olsa da, bir arzu değildir. Genelde acımayla da birlikte gider, çünkü çaresiz kimselerin başına geldiğini gördüğümüz talihsizlikler, onların hak ettiği şeyler üzerine daha fazla kafa yormamıza sebep olur.⁹⁷

5.11. Neşe

Sevincin diğer bir türü olan neşenin, kendine özgü bir hali vardır. Çünkü bu duygunun verdiği haz mazide kalan kötülükleri hatırlayınca artar. Nedeni bu kötülüklerden kurtulan insanların kendilerini sanki uzun zamandır omuzlarında taşıdıkları yüklerden kurtulmuşçasına hafiflemiş hissetmeleridir.⁹⁸

5.12. Minnettarlık

Sevginin bir türü olan minnettarlık, minnet duyduğumuz ve dolayısıyla bize iyilik yapmış olduğuna ya da en azından iyilik yapma niyeti taşıdığına inandığımız birinin bir davranışının içimizde uyandırdığı sevginin bir türüdür. Bu nedenle iyi niyetle aynı özelliğe ve hatta daha fazlasına sahiptir; çünkü bizi çok etkileyen ve kendisine karşılık verme arzusu hissettiren bir davranış üzerinde temellenir. Bu yüzden de özellikle soyluluktan ve alicenaplıktan azıcık da olsa nasibini almış ruhlarda çok daha kuvvetlidir.⁹⁹

5.13. Kızgınlık

Bir nefret türü olan kızgınlık, bir kötülük işleyene doğal olarak duyulan nefret ya da hoşnutsuzluk türüdür; bu kötülük ne olursa olsun fark etmez. Genellikle de imrenme ve acımayla karışıktır, ama konusu tamamen farklıdır. Çünkü biz sadece hak etmeyen insanlara iyilik ya da kötülük yapanlara kızarız ama o iyiliği görenlere imreniriz, o kötülüğe maruz kalanlara da acırız. Gerçi şu da bir gerçektir ki, hak edilmeyen bir nimete sahip olmak, bir anlamda kötülük işlemektir. Bu yüzden Aristoteles ve takipçileri, imrenmenin her zaman bir zaaf olduğuna inanmış olmaları ki, bir kötülük içermeyen imrenmenin kızgınlık olarak adlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁰

5.14. Öfke

Nefretten beslenen diğer bir duygu da öfke olup, kızgınlık hissini tüm özelliklerine sahip olmakla birlikte ilaveten bir de bize dokunan ve içimizde öç alma arzusunu tetikleyen bir davranış üzerine temellenir. Bu arzu hemen hemen her zaman bu duyguya eşlik eder; tıpkı kızgınlığın iyi niyete zıt olması gibi, minnettarlıkla da taban tabana zıttır. Yine de öfke söz konusu bu üç duyguya kıyaslanmayacak derecede şiddetlidir; çünkü zararlı şeyleri defetme ve öç alma arzusu öteki arzuların en inatçısıdır. Kişinin kendisine duyduğu sevgiyle birleşmiş olan bu arzu, yürekliliğin ve cüretkarlığın kanda yaratabileceği her türlü çalkantıyı öfke hissinde yaratır.¹⁰¹

5.15. Utanç

Kederin bir türü olan utanç, kişinin nefesine duyduğu sevgi üzerine kuruludur ve yerilme fikrinden ya da endişesinden kaynaklanır. Bu his aynı zamanda bir tür alçakgönüllülük ya da tevazudur; aynı zamanda bir tür kendine güvensizliktir. Çünkü hiç kimsenin kendisini hor görmeyeceğini düşünecek kadar kendine değer veren insan, öyle kolay kolay utanç duyamaz.¹⁰²

5.16. İğrenme

İğrenme bir tür kederdir; nedeni önceden bizde sevinç uyandıran nedenin aynısıdır. Çünkü bizim doğamız böyledir, sahip olduğumuz birçok şey bize ancak bir süreliğine iyi gelir, ama çok geçmeden aynı şeyler bize rahatsızlık vermeye başlar. Yeme içme işi bunun en güzel örneğidir, çünkü bu iş kişinin iştahı yerindeyken faydalıdır, iştahı kaçtığında zararlıdır. Çünkü o sıra damak tadı da kaçacağından, bu duyguya Fransızcada tatsızlık adı verilmiştir.¹⁰³

⁹⁷ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 192, s. 317.

⁹⁸ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 210, s. 343.

⁹⁹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 193, s. 319.

¹⁰⁰ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 195, s. 321.

¹⁰¹ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 199, s. 325-327.

¹⁰² Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 205, s. 337.

¹⁰³ Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, Madde 208, s. 341.

6. SONUÇ

Yukarıdaki çözümlenmelerden de anlaşılacağı gibi, Descartes duyguların hem neliğini araştırır hem onları sınıflar hem de onlara ilişkin fenomenolojik bir yaklaşımla güçlü betimlemeler ve çözümlenmeler sunar. O, duyguları öncelikle ruhun *pasionları* olarak ele alır; onun duyguları ruhun *pasionları* olarak ele alışı geçmiş felsefe kültüründen izler taşısa da, tüm duyguları altı temel duyguya indirgemesi, bu duygulardan türeyen zıt duyguları ve yine bu duygulardan doğan ve birbirini besleyen duyguları ayrıntısıyla ortaya koyuşu oldukça özgündür. Ayrıca türemiş duyguların temel duygularla bağımlı gösteriş biçimi ve türemiş duyguların yer yer zıtlıklar oluşturduğunu fark etmesi, çözümlenmesini daha da özgün kılmaktadır. Buna rağmen onun ortaya koyduğu duygular ve duygulara yönelik tanımların kimilerini Antik Yunan'dan itibaren özellikle Aristoteles, Stoacılar ve Aquinas gibi filozoflarda bulmanın mümkün olduğunu itiraf etmek gerekir.

Descartes'ın özgün yanı, duygular sınıflandırmasının yanında onların fizyolojik kökenlerine ilişkin açıklamalar da yapmaya yönelmiş olmasıdır. Gerçi Antik Yunan'da Hipokrat ve Galen geleneğinde duyguların dört sıvı (kan, balgam, sarı ve siyah sıvı), bu sıvıların karışımından meydana gelen mizaç ve vücudun beyin, karaciğer vb. organlarla ilişkisine yönelik açıklamalar bulunsa da Descartes bu açıklamaların geçmişte kaldığının bilincinde olarak döneminin fizyolojisini ve mekanik beden tasarımı temel alarak yeni bir açıklama tarzı geliştirmeye çalışmaktadır. Bazen öyle konuşmaktadır ki insan Descartes'ın ruhun *pasionları* olarak gördüğü şeyin fizyolojik sinir sisteminin bir işlevi ya da yan ürünü olduğu kanısına kapılmaktadır. Ruh ve beden arasındaki ilişkiyi beynin kozalaklı kısmında kurma çabasının da bunda köklü bir rolünün olduğu söylenebilir. Çünkü ruh-beden ilişkisine yönelik bu tutum ister istemez ruhun sanki maddi süreçlerin bir ürünüymiş gibi algılanmasına yol açmaktadır. Öte yandan Descartes bu indirgemeci yaklaşımdan kurtulmak için olsa gerek ruhun bedeni etkilediği gibi bedenin de ruhu etkilediğini ima etmeye çalışmaktadır. Aslında böylelikle duyguları ruh-beden ilişkisinin bir ürünü olarak konumlandırmak istemektedir.

Descartes'ın tüm bunlara ek olarak, duyguları felsefenin merceği altında incelemekle, Spinoza, Adam Smith ve William James gibi filozofların duygu çözümlenmelerine esin kaynağı olduğunu söylemek olasıdır. Bu filozoflar duygu sorununda onu eleştirirler de Descartes'ın onlar üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu anlamıyla modern duygu felsefesinin Descartes ile birlikte başladığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Ayrıca onun, duyguların nöro-fizyolojisini araştıran nörolojik yaklaşımın da öncüsü olduğunu söylemek olasıdır.

KAYNAKÇA

1. Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
2. Aristoteles, *De Anima*, tr.R. D. Hicks M.A, Cambridge At The University Press, Cambridge 1907.
3. Aristoteles, *Doğa Bilimleri Üzerine (Parva Naturalia)*, çev. Elif Günce, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
4. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayınları, Ankara 2009.
5. Augustinus, *Confessions*, Westminster Press, USA 2010.
6. Aydın, H., *Mitos'tan Logos'a Eski Yunan Felsefesinde Aşk*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2013.
7. Aydın, H., "Platon'da Erdemlerin Kaynağı Olarak Aşk", *Erdem Üzerine Tartışmalar (De Virtute Disputationes)*, ed.: A. Gürgen, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2020.
8. Aydın, H., "Aurelius Augustinus'ta Nedensellik Sorunu", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı: 25, 2018, 2018, (1-24).
9. Çilingir, L., "Platon'dan Tusi'ye Sevgi Siyaseti", *Temaşa Dergisi*, sayı: 8, 2018, (73-96).
10. Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
11. Descartes, R., *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, Say Yayınları, İstanbul 1995.
12. Fouillee, A., *Descartes*, çev. Atakan Altınörs, Eflatun Yayınevi, Ankara 2009.
13. Kurt, Ş. K., "Duyguların Tarihsel Serüveni ve Tarihte Duygular", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, sayı: 40, cilt: 18, 2021, (2822-2851).
14. Montaigne, *Denemeler*, cilt: I, çev. Engin Sunar, Say yayınları, İstanbul 2011.
15. Peters, F. E., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2004.
16. Platon, *Symposion (Şölen)*, çev. E. Çoraklı, Alfa Yayınları, İstanbul 1995.

17. Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
18. Platon, *Phaidros*, çev. Hamdi Akverdi, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
19. Wolzer, R., “Aristotle, Galen and Palladius on Love”, Grec into Arabic, Harvard University Press, Cambridge 1962.
20. Solomon, R. C., *Duygulara Sadakat (Hislerimiz, Gerçekte Bize ne Anlatıyor?)*, çev. Funda Çoban, Nika Yayınları, Ankara 2016.
21. Yazıcı, A.- Yazıcı, S., “Stoacı Duygu Kuramının Ontolojik ve Epistemik Temelleri”, *Posseible Düşünme Dergisi*, Sayı: 14, 2019, (7-17).
22. Yazıcı, A., “Thomas Aquinas’ın Duygu Felsefesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 38, 2016, (34-42).